

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.051.016

У Харківському національному університеті
імені В.Н. Каразіна

61022 м. Харків майдан Свободи, 4

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук,

доцента С.О. Харитонова на дисертацію

Пашенко Євгена Миколайовича «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право

Вивчення рукопису дисертації Є. М. Пашенко й ознайомлення з публікаціями здобувача дає підстави для попереднього висновку, що дисертант виконав роботу на належному науковому й методологічному рівні та досяг поставлених дослідницьких цілей. Цей висновок підтверджується сумою основних критеріїв, за якими оцінюються такі наукові роботи.

Актуальність теми дослідження. Розбудова соціальної, правової та демократичної держави неможлива без належного захисту територіальної цілісності, недоторканості кордонів всіма доступними, в тому числі і військовими засобами. У відповідності з положеннями статті 17 Конституції України захист цих цінностей покладається на Збройні Сили нашої країни. Останнім часом ступінь небезпеки для країни збільшився внаслідок неоголошеної війни Російської Федерації проти України. Така ситуація вимагає від держави та суспільства швидкого та ефективного вирішення проблеми забезпечення дисципліни серед військовослужбовців, підвищення стану бойової готовності Збройних Сил та інших воєнізованих формуваннях, які створені для захисту українського суспільства та держави у відповідності з діючим законодавством нашої країни.

Важливим напрямком в цій діяльності є запобігання насильницькій злочинності серед військовослужбовців. Остання складається з двох окремих видів: загально кримінальна насильницька злочинність військових та військова насильницька злочинність. Ефективна протидія цим небезпечним соціально-правовим явищам неможлива без теоретичних кримінологічних розробок та вдосконалення діючого кримінального та іншого законодавства нашої країни та практики їх застосування.

Актуальності дисертаційного дослідження, додає і той факт, що не зважаючи на те, що насильницька злочинність військовослужбовців була об'єктом наукових досліджень фахівців в галузі кримінального права та кримінології в Україні досі не було проведено комплексного монографічного дослідження, яке присвячене сучасному військовому насильству та його новим формам, науково-теоретичному узагальненню особливостей військових злочинів, пов'язаних з насильством, не визначені способи його вчинення, типові криміногенні риси насильницького злочинця-військовослужбовця. Також на теоретичному та прикладному рівнях не розроблено заходів запобігання йому. Отже, існує нагальна потреба у проведенні комплексного монографічного дослідження проблем кримінологічної протидії насильницькій злочинності військовослужбовців.

Ступінь достовірності та обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні обумовлюється передусім тим, що завдання дослідження, методологія і методика роботи, її науковий інструментарій виглядають обґрунтованими з точки зору вимог до наукового дослідження такого рівня. Об'єкт та предмет дослідження визначені, в цілому коректно та співвідносяться між собою як ціле й частина. Так, його *об'єкт*: насильницька злочинність військовослужбовців як соціально-правовий та кримінологічний феномен, а також діяльність відповідних соціальних інституцій по запобіганню їй. *Предметом* дослідження є кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

Оцінка структури дисертаційного дослідження показує, що остання логічно пов'язана з визначеними метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження і передбачає висвітлення тих питань, які безпосередньо стосуються обраної автором теми. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (298 найменувань) та восьми додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок. Основний текст займає 165 сторінок, список використаних джерел – 30 сторінок, додатки – 14 сторінок.

У **першому розділі**, який присвячений насильницькій злочинності військовослужбовців як об'єкту кримінологічного дослідження розглянуте загальнонаукове поняття «наси́льство» яке виконує інтегративну роль и поєднує в собі результати досліджень представників багатьох наук. Зазначено, що в кримінальному праві традиційно виділяють два види насильства: фізичне та психічне (як правило, це погрози спричинення фізичного насильства). Доведено, що насильницька злочинність військовослужбовців складається з двох кримінологічних груп: загальнокримінальна насильницька злочинність військовослужбовців; військова насильницька злочинність.

Запропоновано основну кримінологічну класифікацією військових насильницьких злочинів, а саме:

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, мародерство;

- насильницькі злочини проти військових начальників: непокоря; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника;

- насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Другий розділ дисертації присвячений кримінологічній характеристиці насильницької злочинності військовослужбовців.

Автором на підставі аналізу наукових джерел, матеріалів судової практики та статистичних даних даються авторські визначення проаналізована структура злочинності військовослужбовців, яка складається із загально кримінальних і військових злочинів. Доведено, що найбільша кількість таких злочинів реєструється прокуратурами Східного, Центрального та Південного регіонів України. Найменша кількість реєструється прокуратурою Західного регіону України. Зроблено висновок про те, що найчастіше військові злочини вчиняються в Донецькій, Луганській, Одеській, Київській та Харківській областях.

Обґрунтовано, що ядро злочинності в частинах, які приймають участь в Операції об'єднаних сил складають такі злочини, як: самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До таких злочинів можна ще віднести певні необережні злочини, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди або заподіяння смерті потерпілому. Але ці злочини не відносяться до насильницьких злочинів військовослужбовців.

Проаналізовані детермінанти військової насильницької злочинності, до яких відносяться: економічні, політичні, економічні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові та інші.

Доведено, що більшості насильницьких злочинців, в тому числі і військовослужбовцям властива такі морально-психологічні якості як агресивність, тривожність, жорстокість, конфліктність, ригідність. Нерідко спостерігаються акцентуації особистості та психопатії.

Зроблено класифікацію насильницьких злочинців-військовослужбовців, до яких, з точки зору автора, можна віднести : 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікті конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках. А також жертв цих злочинів в залежності від їх особистих якостей: 1) агресивних (своєю агресивною поведінкою провокували злочинця на вчинення кримінального правопорушення); 2) активних (їх поведінка, хоча і не так швидко призводить до конфлікту, який може перетворитися в насильницькі дії з боку однієї чи обох сторін; поведінка таких жертв може носити позитивний характер, наприклад, необхідна оборона чи затримання злочинця); 3) пасивні жертви (внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть чинити опору злочинцю або не знають як себе вести в певній ситуації); 4) некритичні жертви (їх поведінка є необачною, вони не вміють правильно оцінювати ситуацію, що склалася і вести себе відповідним до неї чином); 5) нейтральні жертви (їх поведінка не впливає на механізм вчинення злочину).

Аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця – військовослужбовця дозволив автору поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної служби та злочинців-командирів (військових начальників).

В третьому розділі дисертації аналізуються заходи запобігання насильницької злочинності військовослужбовців, які складаються з: заходів

загально-соціального запобігання та заходів спеціально-кримінологічного запобігання.

До основних заходів загально-соціального запобігання військовим насильницьким злочинам віднесено: розробку і впровадження доктрини військової безпеки нашої країни з урахуванням зовнішньої та внутрішньої обстановки в країні; гібридної війни, яку веде країна-агресор; належне фінансування військової сфери, яке повинно стосуватися як бойової підготовки військовослужбовців, так і належного соціального забезпечення військових та членів їх родин; завершення переходу української армії на контрактну систему разом з належним соціальним забезпеченням, можливістю самореалізації військовослужбовців контрактної військової служби; удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України та інших військових формуваннях (особливо це стосується офіцерів та молодших командирів); відновлення на новому якісному рівні військово-патріотичного виховання молоді, належну ідеологічну роботу серед призовників; адекватне ситуації, що склалася психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців і членів їх родин.

До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності військовослужбовців відносяться, на погляд автора, віднесені: організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні, інформаційні, ідеологічні, культурні.

Доведено, що віктимологічна профілактика неможлива, якщо не дотриманий індивідуальний підхід до такої діяльності з боку командирів та інших осіб.

Викладені у вступі та розділах основної частини дисертації положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, перспективними для наукового дослідження.

Про перспективність і доцільність, а також своєчасність звернення наукового пошуку здобувач до проблем кримінологічної характеристики та

запобіганні насильницькій злочинності військовослужбовців свідчить і те, що роботу було виконано у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права (номер державної реєстрації 0116U000916).

Про обґрунтованість отриманих даних і сформульованих висновків свідчить аналіз теоретичної основи дисертації, її інформаційного та емпіричного підґрунтя. При написанні роботи автор опрацював достатній масив наукової літератури: наукові праці фахівців у галузі теорії права, кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права та ін.

Емпіричним підґрунтям дослідження становлять: результати узагальнення вибіркового дослідження 250 судових рішень відносно військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини за період із 2018 по 2021 рр.; результати анкетування 50 співробітників військової служби правопорядку та військової прокуратури та 100 військовослужбовців строкової та контрактної служби; результати вивчення за спеціально розробленими психологічними тестами якостей особи злочинця-військовослужбовця (100 злочинців і 50 осіб контрольної групи); г) відповідні показники статистичної звітності МВС України, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Військової прокуратури, Державної судової адміністрації, Державної пенітенціарної служби України, Державного комітету статистики України.

Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізується з використанням різноманітних методів наукового пошуку – серед яких діалектичний метод, догматичний та формально-юридичний методи, системно-структурний метод, логіко-юридичного метод, компаративістський метод, конкретно-соціологічні методи.

Наукова новизна висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що за своїм характером і

змістом дисертація Пащенко Є.М. є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, яке присвячене проблемам запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

Так, заслуговують на підтримку й визнання елементами наукової новизни дослідження вперше обґрунтовані в рецензованій праці такі здобутки дисертанта:

— визначено кримінологічне поняття військового насильницького злочину, під яким пропонується визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі, а також здійснена класифікація військових насильницьких злочинів за комплексною кримінологічною підставою на наступні види: 1) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; 2) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поведіння з військовополоненими, мародерство; 3) насильницькі злочини проти військових начальників: непокора; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника; 4) насильницькі злочини

військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

– на підставі аналізу сучасної кримінологічної інформації надана типологія насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікт конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

На увагу і обговорення заслуговують й ті положення, які, будучи відомими в науці кримінального права, в рецензованій роботі були удосконалені, й ті, які одержали в роботі подальший розвиток.

В цілому презентовані автором елементи наукової новизни є достатніми для дисертаційного дослідження такого рівня.

Практичне значення дисертаційного дослідження, яке розглядається, не викликає сумнівів, адже його результати мають в подальшому перспективу використання в:

- у науково-дослідній сфері – одержані результати стимулюватимуть подальші дослідження явища насильницької злочинності військовослужбовців, а також проблем, пов’язаних із запобіганням їй;
- у правотворчій діяльності – отримані результати матимуть значення при уточненні та вдосконаленні норм кримінального та іншого законодавства України, яке спрямоване на запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців;
- у правозастосовній діяльності – для покращення існуючих і розробки нових заходів запобігання вказаним злочинам на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях;
- в освітньому процесі – при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів із дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право. Особлива частина» та відповідних спеціальних курсів.

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в десяти наукових працях, зокрема: у п'яти друкованих наукових статтях, з яких одна – у міжнародному науковому виданні, – чотири у друкованих фахових виданнях; п'яти тезах доповідей, які розміщено у збірках матеріалів науково-практичних конференцій.

Наукові публікації дисертанта свідчать про його послідовну роботу над розв'язанням поставленого наукового завдання. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційної роботи.

Також слід зазначити, що результати дисертаційного дослідження достатньо апробовані.

Оформлення дисертації. Дисертація Пащенко Є.М. оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленого дослідження. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в науковій праці, характеризуються завершеністю, аргументованістю та послідовністю.

Даючи **позитивну** оцінку рецензованій дисертації, маю зауважити, що, як і будь-яка значна за обсягом і кількістю досліджуваних проблем наукова праця, вона має й **окремі суперечливі або дискусійні положення**, які потребують додаткової аргументації або пояснень здобувача під час прилюдного захисту:

1. На стор. 20 здобувач наголошує, що методологічною основою дослідження виступає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних наукових методів, які забезпечили об'єктивний, всебічний та обґрунтований аналіз предмета наукового дослідження, при цьому список використаних джерел не містить в собі посилання на філософський словник та на будь-які інші словники, в яких зосередженні змістовні характеристики загальнонаукових термінів (словник

термінів, логіки тощо). Це призвело до помилки у використанні загальновідомих філософських термінів, а саме: в п. 1.1 змісту дисертації вказано що насильство це «категорія» (стор. 14). Категорія (від др.-греч. *κατηγορία* - вислів, свідчення) це форма усвідомлення в поняттях загальних способів ставлення людини до світу, що відображає найбільш загальні і суттєві властивості, закони природи, суспільства і мислення, тому характеризуючи насильство необхідно використовувати філософський термін «поняття». Доречи в подальшому по тексту роботи, саме цей термін використовує здобувач.

2. В назві, в змісті й по тексту самого дослідження використовуються такі терміни як: «злочин», «військовий злочин», «насильницький військовий злочин», «злочинність», «військова злочинність», «насильницька військова злочинність», хоча КК України ще з 2018 року зазнав змін у відповідних статтях та назвах розділів щодо терміну «кримінальне правопорушення». Назва ст. 401 КК України «Поняття військового кримінального правопорушення». До того ж дисертант поділяв «насильницьку злочинність військовослужбовців» на дві кримінологічні групи: «загальнокримінальна насильницька злочинність військовослужбовців»; «військова насильницька злочинність». Це означає що військовослужбовець міг вчиняти не лише військовий злочин, а й загальнокримінальні насильницькі проступки, наприклад, передбаченими в ст.ст. 125, 126 КК України. Більш вдалим було б використання саме вже усталеного терміну «кримінальне правопорушення» та його похідними поняттями.

3. При характеристиці насильства дисертант наголошує що слід приділяти уваги не лише об'єктивним ознакам, а й суб'єктивним, а саме особливості мотивів (мотивації) вчинення таких діянь і приєднавшись к науковій позиції О.М. Храмцова стверджує що «насильство як кримінально-правова категорія це умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який характеризується ворожою, інструментальною або

негативистською мотивацією і здійснюється фізичними та (або) інформаційними діями (дією чи бездіяльністю) всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду або містить реальну загрозу їх спричинення» (стор. 32). Проте у висновках до розділу 1 (стор. 59-60) при «кримінологічній класифікації військових насильницьких злочинів» поряд з іншими групами виділяє «злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців» до якої відносить наступні військові кримінальні правопорушення «порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби». Не зовсім зрозуміло є дві речі. По-перше, чому військові кримінальні правопорушення проти відповідного порядку несення військової служби перетворилися в «злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців». Якщо здобувач мав на увазі спричинення шкоди додатковому факультативному об'єкту життю і здоров'ю, честі та гідності військовослужбовців, яка передбачена у відповідних нормах оціночним поняттям «тяжкі наслідки», то до цих наслідків суб'єкт кримінального правопорушення відноситься лише з необережності. Відповідно це не узгоджується з терміном насильство як умисним, мотивованим діям. По-друге, оціночне поняття «тяжкі наслідки» та конкретні поняття «тілесні ушкодження» передбачені й в інших статтях розд. XIX КК України, наприклад ст.ст. 415, 416, 417. Не зрозумілим є виключення цих діянь з кримінологічної класифікації.

4. На стор. 129 автор стверджує, що «аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця – військовослужбовця дозволяє поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної

служби та злочинців-командирів (військових начальників)». Тим самим дослідник робить висновок, що військовослужбовці строкової чи контрактної служби не можуть бути командирами (начальниками). Це твердження не співпадає з положеннями Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також Військовим статутам в приписах яких наголошується, що військовослужбовці строкової чи контрактної служби також можуть бути командирами (начальниками) як за званням (сержант, мічман), так і за посадою (командир відділення, заступник командира взводу). Вбачається, що наведена класифікація є не зовсім вдалою.

5. Характеризуючи «основні заходи загально соціального запобігання військовим насильницьким злочинам» (стор. 161 – 164; 176 -179) здобувач наголошує про необхідність «використання закордонного досвіду, особливо досвіду країн-членів НАТО», що стосується «підтримання необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин; осіб які знаходяться у військовому резерві; приведення рівня матеріального та іншого забезпечення військовослужбовців у відповідності із складністю виконання обов'язків та стандартів розвинутих країн світу, особливо країн-членів НАТО», «розвитку структури молодших командирів; укомплектування цих посад тільки військовослужбовцями-контрактниками; підготовка молодших командирів за стандартами країн НАТО». Погоджуючись в цілому на необхідність використання закордонного досвіду незрозумілим залишається теза: а чому автор не проаналізував хоча б фрагментарно цей досвід? Виходячи зі списку використаних джерел в роботі бракує посилань на наукові праці вчених закордонних країн, в тому числі країн-членів НАТО стосовно згаданих питань.

Проте, висловлені зауваження і побажання загалом стосуються складних і дискусійних аспектів аналізованих проблем, не знижують безумовно добрий науково-теоретичний рівень проведеного дослідження та не піддають сумніву основні наукові результати, отримані автором.

Дисертація є самостійно виконаною, завершеною роботою. Порушень академічної доброчесності в ній не виявлено.

Дослідження містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених здобувачем досліджень, що мають істотне значення для кримінально-правової доктрини, свідчить про особистий внесок здобувача в науку. Робота характеризується єдністю змісту.

Зміст дисертації відповідає заявленій автором науковій спеціальності 081 - Право, робота пройшла належну апробацію.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Пащенко Євгена Миколайовича «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент –

завідувач кафедри кримінального права № 2

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

доктор юридичних наук, доцент

С.О. Харитонов

«Підпис С.О. Харитонova засвідчую»

Начальник відділу кадрів

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

В.А. Кононенко